

Milan Moguš
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Čakavci s Krbave

Na osnovi jezične analize autor potvrđuje postojanje nekadašnje istočne granice čakavskoga narječja na području Like i Krbave. S toga su se područja selili čakavci nakon osmanlijskoga osvajanja u 15. stoljeću jednim krakom prema Gradišću u Austriji i Madarskoj, a drugim prema Istri.

Na dijalektološkoj karti predmigracijskoga stanja hrvatskih dijalekata danas više nije sporno da, kako kaže Dalibor Brozović, na prostoru »između Kupe, Save i Une treba pretpostaviti izvanredno zanimljiv čakavski tip, sigurno s ikavsko–ekavskom zamjenom jata« (Brozović 1963, 52). Taj se tip ranije nalazio u neposrednom susjedstvu štokavaca ikavaca, upravo šćakavaca, s jedne strane i svoga ikavsko–ekavskoga južnoga zaleda, s druge. Granica je te grupe čakavskih govora i susjednih šćakavskih štokavaca bila rijeka Una. To je ujedno prostor i Krbavskoga polja, odnosno krbavskih naselja koja nas ovom zгодom posebno zanimaju.

Da su spomenuta naselja na Krbavi bila čakavska, govori nekoliko činjenica. Uzet ćemo u obzir samo jezične podatke jer bez njih nema valjane atribucije jezičnome sustavu. Svi drugi podatci, povijesni na primjer, mogu pomoći, ali nisu odlučujući za spomenutu atribuciju. A od jezičnih podataka tu je ponajprije sâm zapis glagoljaškoga popa Martinca o tragediji krbavske bitke 1493. godine kojoj je prisustvovao i koju je zatim opisao u II. Novljanskomu brevijaru. Iz toga teksta za nas je važan Martinčev podatak da Turci »*obujamši vsu Grčiju i Bulgariju, Bosnu i Rabaniju, nalegoše na jazik hrvatski*« i zatim da izabrani hrvatski branitelji »*v poli velijem Krbavskom (...) semrt prijaše*«. Sintagma »*nalegoše na jazik hrvatski*« često se spominje i još će se spominjati kao divan primjer poistovjećivanja hrvatskoga jezika i hrvatskoga naroda. Ali u ovom našem razmišljanju to nije najbitnije. S gledišta jezičnoga podatka mnogo je važnije da u spomenutoj sintagmi stoji oblik *jazik*, a ne *jezik*, odnosno da se u citiranome

odlomku nalazi oblik *prijaše*. I kad ne bi bilo ničega drugoga, a ima, mogli bismo zaključiti da se radi o čakavskome tekstu jer, kao što je dijalektolozima poznato, promjena *e* u *a* u ovakvim slučajevima (tj. *je-*, *če-*, *že-* > *ja-*, *ča-*, *ža-*, npr. *jezykŕ* > *jazik*, *prijeti* > *prijati*, *žedja* > *žaja*) postoji samo u čakavskom narječju (uspor. Moguš 1977, 35–36). Tomu se onda mogu priključiti i drugi primjeri iz spomenutoga brevijara, jednako tako ekskluzivno čakavski (npr. *ča*, *nač*, *zač*, *Vazma*, *gospoje*), ali također i oni koji bi mogli biti čakavski jer pripadaju oblicima koji su u ovaj hrvatsko–crkvenoslavenski kodeks prodrli iz narodnoga govora, kao npr. ikavizmi *lipimi*, *riči*, *vrimenta*, *živiti*, *brige*, *nikih* ili Gjd. pridjeva *prvoga remeti*, *Pavla zagrebskoga* i dr. (Pantelić 1977, 19). Kad smo već kod II. Novljanskoga brevijara, nikako se ne bi smjela zanemariti činjenica da je »*grěšni Martinac pop plemenem Lapčanin*« napisao svoj tekst o krbavskoj bitci, kao i najveći dio brevijara, pismom za koje stručnjaci kažu da »je ugledno liturgijsko pismo (ustav) hrvatske uglate glagoljice 14. i 15. st.« (Pantelić 1977, 13). To je pismo i taj jezik zahvaćao svojedobno relativno široko područje, dosežući na istok preko Like, Krbave i Pounja sve do rijeke Vrbasa, odnosno prodirući na jugu vrlo snažno u zadarsko kopno, njegovo zaleđe i njegovo otočje (Fučić 1982).

Indirektan jezični podatak s toga terena jest također postojanje mjesnih imena s osnovom *malin* (< *mŕlynŕ*), a ne *mlin* jer je oblik *malin* i njegove izvedenice kao *malinar*, *malinišće* i dr., zbog tendencije što je nazivam jakom vokalnosti, vezan isključivo za čakavsko područje (Moguš 1977, 21). Oblik *malin* potvrđen je u čakavaca već u 14. stoljeću, a obilato kasnije (npr. u djelima Vetranovićevim, Barakovićevim i Mrnavićevim, v. ARj. VI, 417). Još se i danas mogu naći, ne samo u Krbavi nego i istočnije od toga, toponimi kao *Malin* i *Malinišće* (uspor. Moguš 1981). A kako su toponimi kao orijentiri u prostoru postali spomenici ljudskoga pamćenja i time prvorazredni jezičnopovijesni podaci, možemo ih prihvatiti u našoj analizi. Naime, zbog spomenute uloge toponimâ njihovi su čakavski likovi bili sačuvani na terenu i onda kad je većina čakavaca ostavila svoja staništa i, zbog turske najezde, priključila se velikoj migracijskoj bujici u 15. stoljeću. Nisu krbavska i pounjska *Malinišća* prestala po svom postanju biti čakavska zato što čakavaca ondje više nema ili zato što su kasnije prešla u *Maliništa*.

U želji da učvrstimo naše tvrdnje o ranijem prostiranju čakavskoga narječja, navest ćemo još jedan podatak. Terenska dijalektološka istraživanja čakavskoga narječja pokazivala su da se o suvremenim čakavskim govorima u Lici može govoriti u selima smještenima uz južni i jugoistočni rub Gacke doline (Otočac, Prozor, Čovići, Ličko Lešće, Sinac). Istočnije, odnosno jugoistočnije od toga naseljeni su štokavci. A ipak mi se posrećilo da sam prije petnaestak godina u seminarskom radu jedne studentice iz Perušića na Pedagoškom fakultetu u Rijeci dobio podatke koji su nedvojbeno pokazivali da se u selima Goljaku, Rudinki i Selišću u Donjem Kosinju rabi, doduše, zamjenica *što*, ali da se isto tako čuvaju, ne kao sustav nego kao brojni ostatci, eklatantni čakavizmi, a pored toga ikavsko–ekavski refleksi jata prema pravilima Jakubinskoga, tj. *jat* je ekavski pred tvrdima dentalima za kojima nema prednjih samoglasnika (Jakubinski 1925) kao *dleto*, *cvetat*, *bled*, *ded*, *cena*, *koleno*, *seno*, *bel*, *cel*, *telo*, *pesak*,

breza, železo, zvezda, testo pored cidit, mirit, pinit, misit, čovik, mliko, lip, vavik i uvik, smij 'smijeh'. Ako dakle i danas (tj. prije petnaestak godina) u perušičkoj općini ima govorâ koji još uvijek čuvaju nedvojbeno čakavske elemente, makar i u ostatcima, onda se može pretpostaviti, s obzirom na prethodna dva jezična podatka, da je u prošlosti bilo čakavskoga življa i istočnije, odnosno jugoistočnije od Donjega Kosinja sve do Krbave.

Spomenuta tri elementa svjedoče i danas da su se prije provale Turaka, odnosno spomenute bitke 1493. godine na prostorima Pounja i Krbave nalazili Hrvati čakavci, i to baš čakavci ikavsko–ekavske grupe.

A onda, kako nastavlja pop Martinac, »*nalegoše Turci*« porobljavajući »*vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave (...) harajuće i domi božji paleće ognjem i oltari razdrušujuće*«. Nije bilo druge nego pred strahom od ognja i osmanlijskih kopita pretvoriti imetak u smotak i, da bi se sačuvala živa glava, krenuti put pod noge.

Poznata su nam uglavnom dva smjera bijega stanovništva s istočnih predjela čakavskoga narječja: jedan na sjever odnosno sjeveroistok prema današnjem Gradišću u Austriji i Mađarskoj, drugi prema hrvatskomu zapadu. Terenska istraživanja narodnih govora u Gradišću potvrđuju zaključak da je glavčina doseljenih čakavaca, posebno ikavsko–ekavskih govornika bila sa sliva rijeke Korane, Gline, Like i Gacke, odnosno Pounja nakon hrvatskoga poraza 1493. godine »auf dem Krbavafeld bei Udbina« (Neweklowski 1978, 264) pored, dakako, doseljenih kajkavaca i štokavaca s drugih staništa. Ti doseljeni čakavci pripadaju »zum ikavisch–ekavischen Dialekt, in welchem das ehemalige Jat auf zweifache Weise (als *i* oder *e*) in Abhängigkeit von dem auf es folgenden Konsonanten oder der auf es folgenden Wortgrenze vertreten wird« (Neweklowski 1978, 78). I drugi se proučavatelji gradišćanskih govora slažu s time. Tako npr. u jugoistočnom dijelu Gradišća čakavski govornici koji su došli sa sliva rijeke Une i koji su »i danas još najbolje očuvana i najsvjesnija hrvatska skupina u Gradišću« (Lorković 1939, 53) »im grossen und ganzen verteilen sich die *ě*-Reflexe nach den Gesetzen von Meyer–Jakubinski« (Koschat 1978, 48).

Spomenuti zaključak o dva smjera prisilne seobe potvrđuju i istraživanja zapadnoga kretanja ličkih i krbavskih čakavaca, ali je tu bilo, više negoli za Gradišće, sve do u naše vrijeme podosta šupljina. Naime, trebalo je dijalektološki odrediti pojedine skupine. Jer, sâm podatak, na koji se moglo naići u povijesnim vrelima da se neka skupina doselila iz jednoga naselja ili područja na drugo, odnosno, kao u našem slučaju, da je dio današnjih čakavaca u Istri naseljen kao »vertriebene Unterhanan aus Crabathen« (Bidermann, 1888, 25), odnosno da su se žitelji Velih i Malih Muna u Istri doselili s područja Krbave između 1510. i 1525. godine (uspor. Ribarić 1940, 41), ne znači mnogo u jezikoslovnom razmatranju bez proučavanja govora pojedine skupine. A tu su bile mnoge praznine.

Ako se složimo u tome da ikavsko–ekavski čakavski govori upotrebljavaju izreke *cela vrića, misit testo, belo mliko i lipo telo* sustavno, po pravilu, a ne slučajno, onda na čakavskom terenu imamo bar tri areala: ekavski na sjeveru, ikavski na jugu i ikavsko–ekavski u sredini. I baš je taj njihov središnji položaj dovodio mnoge dijalektologe u nedoumicu, a pogotovu historičare, radi li se o

samoniklu refleksu staroga jata ili o preklapanju ekavskih i ikavskih elemenata na središnjem čakavskom prostoru. Budući da taj problem nije bio dugo riješen u hrvatskoj dijalektologiji, teorija je o tzv. »miješanim čakavskim govorima« potrajala gotovo sve do naših dana. Pače i onda kad su Jakubinskij i Meyer dokazali da se radi o pravilnom, dakle sustavnom refleksu jata (kakav se *mutatis mutandis* nalazi i u poljskom jeziku), naši su dijalektolozi to prihvaćali, ali samo za neke govore središnjega čakavskog pojasa, kao što su npr. Novi Vinodolski, Senj i susjedni im govori na otoku Krku. O ličkim se čakavskim govorima tada, tridesetih godina našega stoljeća, znalo vrlo malo, izuzmemo li Strohalove podatke koji su također bili nesigurni, pa i zastarjeli (Strohal 1911). U govorima pak južnoga kvarnerskoga otočja dvojaki su se odrazi staroga jata kvalificirali, neznalački doduše, kao sudari ekavizama i ikavizama. Nije stoga čudo što je pojava ikavsko–ekavskih govora u Istri mogla izazivati nedoumice o njihovu dijalekatskom porijeklu unatoč određenim povijesnim potvrđama da su se, kao što smo već naveli, baš ovamo doselili bjegunci s Like i Krbove. Pogledajmo stoga stanje stvari.

U dijalektološkom šarenilu Istre, izuzmemo li samonikle neslavenske govore (tzv. istroromanski u Rovinju, Galižani, Vodnjanu, Balama, Fažanu i Šišanu i istrorumunjski u Žejanama na prostoru Ćićarije), jasno se razabiru dva dijalektološki različita područja: jedno je istočnoistarsko, drugo je zapadnoistarsko područje. Istočnoistarski su govori do rijeke Raše čakavski ekavski, zapadni pak mogu biti čakavski ikavski (u većini) ili štokavski ikavski (u manjini). (Tu je još i ijekavsko naselje Peroja, ali to ne remeti opću sliku.) Ikavski su govori mahom doseljenički. Ekavski su starosjedilački, zacijelo već od prvog dolaska Hrvata na istarsko područje. I upravo tu dolaze novi stanovnici stvarajući tri nove čakavske grupe. Jedna je oko Gologorice i Kršana, druga zauzima područje oko Buzeta i Nugle, a treća oko Velih Muna i Malih Muna. Za gologoričko–kršansku ikavsko–ekavsku skupinu neki misle da bi mogla potjecati s otoka Krka. Možda je s Krka i došla u Istru, ali svoje pravo podrijetlo pokazuju pripadnici te grupe u prezimenima *Modrušan* ili *Modrusan* (čak se i jedno selo zove *Modrušani*). Druga, buzetska skupina toliko je sada prekrivana i prekrita slovenskim kajkavskim elementima da samo dobri znalci mogu raspoznati da ona genetski pripada »zweifelsohne zum čakavischen Dialekt« i da »diese Mundarten von Buzet mit dem mittelistrischen čakavischen Dialekt verbunden sind« (Šimunović–Olesch 1983, 278). Ali i u toj, tako naoko nečakavskoj skupini čuva se uspomena na podrijetlo u prezimenima kao *Krbavčić*, *Krbavac*, *Krbačić*, *Kerbačić* (čuvaju se i druge čakavske osobine kao npr. *malin na voda* 'mlinica'). Treća je grupa munška. Ona nema tako uočljivih onomastičkih uspomena na podrijetlo kao prethodne dvije, ali ga, pored povijesnih dokumenata, pokazuje svojom jezičnom strukturom. Budući da je ta grupa bila u starijoj dijalektološkoj literaturi ili površno ili netočno opisana, organizirao sam prije desetak godina terensko ispitivanje. Iz svoje rasprave *Čakavština opatijskoga krasa* (Moguš 1982) iznijet ću samo nekoliko osnovnih napomena koje će, nadam se, unijeti nešto više svjetla i u neke probleme ostalih dijalekatskih grupa.

Ispitao sam ova sela istarske visoravni iznad Opatije: Pasjak, Šapjane, Brce, Starad, Vele Mune, Male Mune i Veli Brgud. U toj je skupini selo Brce sje-

vernije položeno i pripada ekavskoj skupini istarskih govora, ali ne onih liburnijskoga tipa jer se ekavski refleks u Brcima svodi samo na osnove, a ne na nastavak (npr. *lêto*, ali *po lèti* 'po ljetu'). Sva su ostala spomenuta naselja ikavsko-ekavska po pravilu Jakubinskoga. To se može reći čak i za Starad, koji se danas nalazi u Republici Sloveniji. Pojavu dvostrukoga refleksa *ě* zapazio je u Munama već Josip Ribarić (Ribarić 1940, 41), a ja sam je zabilježio ne samo u Velim i Malim Munama nego i u Pasjaku, Šapjanima i Brgudu prema pravilu Jakubinskoga: *nedilja, dite, dica, mliko, lipo, vavik, čovik, grih, misit, mišat, gori, doli* pored *telo, Telova, seno, vetar, redak, tesan, zvezda, vera* (ali *pasja vira*). Imamo dakle situaciju da su potomci nekadašnjih najistočnijih čakavaca, onih s Krbave, preseljenjem postali jedni od predstavnika najzapadnijega dijela ikavsko-ekavskoga čakavskoga dijalekta. Stvoren je tako oblikom nov pojas ikavsko-ekavskih govora koji su u neku ruku zarubili čakavsko narječje od sjeveroistoka do sjeverozapada. Osim toga, novija su istraživanja pokazala da je taj pojas mnogo širi i mnogo kompaktniji nego što se mislilo. Sve se više pokazuje da čakavski ikavsko-ekavski govori nisu samo dijalekatske oaze nego neprekinut lanac sjevernočakavskih govora od Like do Benkovca Fužinskoga i Donjega Jelenja u Gorskom kotaru (Lukežić 1990). Na taj je način dobiven spoj od Gorskoga kotara preko Grobinštine do Istre, pa su i ikavsko-ekavski govori opatijskoga krasa prestali biti, kao što se mislilo ranije, izolirana grupa te postali najzapadniji dio jednoga relativno kompaktnoga područja. Gledajući tako, čakavski su ikavsko-ekavski govori postali povezana dijalekatska jedinica koja je, osim dvostrukoga refleksa *ě*, razvila i neke posebne govorne crte, npr. u akcentuaciji. Tako se pomak $\hat{\text{~}}$ naglasaka na prednaglasnu dužinu ostvaruje uvijek samo kao $\hat{\text{^}}$ naglasak, i to zacijelo direktno $\hat{a}\hat{a} > \hat{a}\hat{a}$, a ne indirektno $\hat{a}\hat{a} < (\hat{a}\hat{a}) < \hat{a}\hat{a}$ (npr. Mune u Istri i Baumgarten u Gradišću *gláva < glāvà*), čak i kod onih istarskih čakavaca koji još rabe zavnuti naglasak u starim tipovima kao u Munama (*krāl̃j, mlādi, jā, mlātin, grih, tī*, Gjd. *ženě, sestrē*), odnosno kod onih gradišćanskih koji rabe zavnuti naglasak još samo u ostatecima (npr. u Baumgartenu *līpi, pītam*, ali *krāl̃j*). Sve se to frapantno podudara s akcentatskim razvojem čakavaca u Gackoj dolini, što se npr. može pratiti u ovim kategorijama: prvo, čuvanje zavnutoga naglasaka kad nije bio na posljednjem slogu riječi, tj. u prezentima tipa *vāgnen, mlātin, dōjden*, u infinitivima tipa *plāndovat, prāvdat se*, u imperativima *īmo, īte*; drugo, nakon gubitka završnoga *-i* u infinitivu pomak siline prema početku riječi i dobivanje silaznih naglasaka kao *lečī > lēc* i *trēstī > trěst*; treće, pomak siline sa zadnje more na predzadnju, što se na površini odrazilo kao prijelaz $\hat{a} > \hat{a}$: prezenti *pečēn* ($< pečēn$), ali *pečēmo* (uspor. Moguš 1992). Osim spomenutih podudarnosti zapažaju se u akcentuaciji i druge istovjetnosti između istarskih i gradišćanskih ikavsko-ekavskih govora, kao npr. pojava duljenja kratkoga naglasaka u zatvorenom slogu (Mune, Pasjak i Baumgarten: *brāt-brāta*), gubljenje nenaglašenih dužina, pomak siline s posljednjega mjesta na pretposljednje (*sělo, žēna, gláva*) i još neke pojedinosti. Zato se može reći da nekadašnji govor čakavaca s Krbave i danas živi, bar u osnovnom jezičnom sloju: jedan u istočnomu Gradišću, a drugi na opatijskoj visoravni u Istri. U odnosu na nekadašnje i sadašnje središte sačuvali su i dalje

periferan zemljopisni položaj jer su se jednim krakom pomaknuli još istočnije, upravo sjeveroistočno, a drugim su otišli još zapadnije, na sjeverozapad. Između staroga staništa na Krbavi i novoga u Istri ostavljali su tragove kao postaje svojega križnoga puta. Nije to Hrvatima bilo, na žalost, prvi put.

Literatura

- Brozović 1963: Dalibor Brozović, *O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata*. Filologija 4, 45–55 (1963), Zagreb.
- Fučić 1982: Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*. Djela JAZU 57, Zagreb 1982.
- Jakubinskij 1925: L. Jakubinskij, *Die Vertretung des ursl. ě im Čakavischen*, Zeitschrift für slavische Philologie 1, 381–396 (1925), Leipzig. – Karl H. Meyer, *Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia)*, Slavisch-baltisch Quellen und Forschungen 3, 1–135 (1929), Leipzig.
- Koschat 1978: Helene Koschat, *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Wien 1978.
- Lorković 1939: Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*. Zagreb 1939.
- Lukežić 1990: Iva Lukežić, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka 1990.
- Moguš 1977: Milan Moguš, *Čakavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb 1977.
- Moguš 1981: Milan Moguš, *Još o čakavsko-štokavskoj razmeđi*. Odjek 4, 19 (1981), Sarajevo
- Moguš 1982: Milan Moguš, *Čakavština Opatijskoga krasa*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 17, 1–14 (1982), Zagreb
- Moguš 1992: Milan Moguš, *O naglasnom sustavu čakavaca u Gackoj dolini*, Suvremena lingvistika 34, 235–242 (1992), Zagreb
- Neweklowski 1978: Gerhard Neweklowski, *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Wien 1978.
- Pantelić 1977: Marija Pantelić, *II. Novljanski brevijar iz god. 1495*. U djelu: *II. Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495*. Fototipsko izdanje. Zagreb 1977.
- Ribarić 1940: Josip Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, SDZb 9, 1–207 (1940), Beograd
- Strohal 1911: Rudolf Strohal, *Hrvatski dijalekti u današnjoj ličko-krbavskoj županiji*, Nastavni vjesnik 27, 190–192 (1911), Zagreb.
- Šimunović-Olesch 1983: Petar Šimunović und Reinhold Olesch, *Čakavisches-deutsches Lexicon*. Teil III: Čakavisches Texte. Köln–Wien 1983.

The Čakavians from Krbava

On the basis of linguistic data the author proves the existence of the former eastern frontier of the Čakavian dialect in the regions of Lika and Krbava. After the Turkish conquest in the 15th century, the Čakavians from these regions migrated in two directions: one towards Gradišće (Burgenland) in Austria and Hungary, the other towards Istria.